

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ АГРАРНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Т. С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tamaranovak@bigmir.net

Анотація. Розглянуто питання основних принципів охорони праці у сільському господарстві. Проаналізовано існуючі доктринальні підходи до визначення поняття «принципи охорони праці». Встановлено, що принципи охорони праці у сільському господарстві виражаються двояко: як шляхом безпосереднього формулювання їх у нормах права, так і через виведення із змісту нормативно-правових актів. Зроблено висновок, що принципи охорони праці у сільському господарстві як основні ідеї, вихідні положення, що визначають спрямованість і зміст нормативно-правового регулювання цієї сфери, текстуально закріплені в нормативно-правових актах як різної юридичної сили, так і різної галузевої належності на: конституційному, міжнародному рівні, у основних нормативно-правових актах трудового права, у тому числі актах соціального партнерства галузевого рівня. Запропоновано для підвищення ефективності правового регулювання відносин у сфері охорони праці в сільському господарстві визначити та закріпити (на рівні нової Концепції з організації охорони праці у сільському господарстві) спеціальні принципи правового регулювання, які б відображали галузеві особливості та відповідали міжнародним стандартам з охорони праці.

Ключові слова: охорона праці, правові засади, принципи правового регулювання, сільське господарство, право на охорону праці, трудові правовідносини

Актуальність.

Як показує практика, в Україні сільське господарство було і залишається галуззю із високим ступенем виробничого ризику та травматизму, що зумовлено комплексом чинників. Це і особливості технологічних процесів, і нерозривний взаємозв'язок виробничих операцій з природними ресурсами та об'єктами,

і залежність організації праці від погодно-кліматичних умов та процесів росту і розвитку рослин і тварин тощо. Очевидно, що всі ці аспекти повинні враховуватись у правових нормах, які регулюють відносини у сфері охорони праці у сільському господарстві. У свою чергу, однією із найважливіших категорій, що дозволяють проілюструвати існуючий стан та окреслити перспективи

розвитку правового забезпечення охорони праці у сільському господарстві, є правові принципи. Саме вони є тією основою, спираючись на яку законодавець «вибудовує» механізм правового регулювання охорони праці; створює умови для ефективної реалізації права кожного на належні, безпечні, здорові умови праці; гарантує захист життя та здоров'я працюючих. Це й зумовлює актуальність даної роботи.

Мета статті полягає у визначенні основних принципів охорони праці у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремі аспекти охорони праці у сільському господарстві були предметом досліджень багатьох вчених, як в галузі аграрного, так і інших галузей права. Серед яких Н.О. Багай, В.П. Жущман, О.А. Мірошніченко, В.В. Носік, О.О. Погрібний, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, І.І. Шамшина, В.З. Янчук та ін. Проте питання правових принципів охорони праці у сільському господарстві фактично не знайшло свого відображення у правовій доктрині. Зумовлюється необхідність проведення такого дослідження й триваючим процесом реформування трудового законодавства, розвитком міжнародно-правового регулювання трудових відносин, євроінтеграційними процесами та пов'язаними із ними зобов'язаннями України щодо гармонізації вітчизняної нормативно-правової бази, у тому числі й в частині забезпечення охорони праці як в цілому, так і в сільському господарстві зокрема.

Результати.

Розпочати аналіз основних принципів охорони праці у сільському

господарстві варто із уясування самої дефініції «принципи охорони праці», яку в наукових колах розуміють по-різному.

Одні фахівці пропонують досить загальні визначення поняття «принципи охорони праці», як то «це базові положення, що становлять фундамент для правового регулювання необхідних та небезпечних умов праці» (Гандзюк, Желібо & Халімовський, 2008: 29); «це галузева система керівних положень, на яких базується нормативно-правове регулювання сфери охорони праці» (Житецький, 2010: 82).

Інші – надають більш розширені визначення, включаючи до них й ознаки принципів охорони праці. Наприклад, А.О. Єфремов пропонує вважати принципами охорони праці «такі засадничі ідеї, що визначають спрямованість і зміст державного регулювання у сфері охорони праці й характеризуються системністю та взаємоузгодженістю, загальнозначущістю, загальнообов'язковістю, стабільністю, предметною визначеністю, універсальністю, регулятивністю» (Єфремов, 2014: 114).

На наш погляд, останній підхід до визначення категорії принципів охорони праці є більш прийнятним, оскільки дозволяє більш точно зрозуміти її сутність.

Окрім того, в якості ознаки правових принципів (у тому числі й охорони праці) досить часто називають їх закріплення в тексті нормативно-правових актів. Наприклад, формулюючи визначення поняття «принципи охорони праці», В.Й. Сивко стверджує, що вони «визначають спрямованість і зміст сфери охорони праці, виражають панівні в державі правові ідеї, які становлять задання охорони праці, поширюються на всі правовідносини, що утворюють предмет даної сфери, прямо відобра-

жені в нормах права» (Сивко, 2008: 21). Відносить до основних ознак правових принципів їх обов'язкове закріплення у нормативно-правових актах й Г. І. Чанишева (Чанишева, 2016: 10) та деякі інші учені.

Вивчаючи проблематику визначення моменту виникнення принципу права, О.В. Зайчук доходить висновків, що наразі існують дві основні наукові позиції: законодавче закріплення принципу права (ідеї, що не закріплені у законі, не можуть вважатися правовими принципами); регулюючий вплив на правозастосовну практику можуть чинити і такі правові ідеї-принципи, які не закріплені в законі. Автор доводить (і ми поділяємо його думку), що виникнення, формування принципу як наукової ідеї або керівної засади юридичної практики – це тривалий та складний процес. І законодавче закріплення виступає лише завершальною стадією цього процесу. Зокрема, наукові дискусії і практична перевірка адекватності принципу суспільним відносинам не закінчуються і після його включення у текст закону, а досить часто отримують новий імпульс (Зайчук, 2012: 23). Варто погодитись із А.М. Колодієм, що існує два способи матеріалізації або вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права із змісту нормативно-правових актів (змістове закріплення) (Колодій, 1998: 24).

Для визначення принципів охорони праці у сільському господарстві варто застосовувати обидва способи. Це викликано, насамперед, комплексністю правового інституту аграрних трудових відносин, поєднанням в процесі правового регулювання охорони праці норм різних галузей права. Про-

те з огляду на обмежений обсяг статті ми зупинимось лише на текстуально закріплених основних засадах охорони праці в сільському господарстві.

Оскільки основою для регулювання всіх відносин в нашій державі є Конституція України, а її норми є принципами формування національного законодавства, то основоположним принципом охорони праці, у тому числі й в сільському господарстві, є закріплене у ч. 4 ст. 43 Конституції України, положення про надання кожному права на належні, безпечні та здорові умови праці.

На жаль, основний нормативний акт трудового законодавства – Кодекс законів про працю України, не містить норми, яка б визначала принципи правового регулювання трудових відносин взагалі та відносин у сфері охорони праці зокрема. Звичайно, це не означає відсутності останніх – принципи охорони праці впливають із змісту його норм. У перспективі це планується усунути шляхом включення до змісту Трудового кодексу України окремої статті «Основні принципи правового регулювання трудових відносин», віднісши до таких і принцип забезпечення права кожного працівника на гідні умови праці, в тому числі на умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни («Проект Трудового кодексу України», 2014).

Натомість у Законі України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ, який поширює свою дію й на відносини у сфері охорони праці у сільському господарстві, знайшли своє закріплення принципи державної політики в галузі охорони праці. Згідно з ч. 2 ст. 4 цього Закону ними є: пріоритет життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і

здорових умов праці; підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництв, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці; комплексне розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони довкілля; соціальний захист працівників, повне відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності; адаптація трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану; використання економічних методів управління охороною праці, участь держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень на ці цілі, отримання яких не суперечить законодавству; інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці; забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками (іх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому та державному рівнях; використання світового досвіду орга-

нізації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

Проте вищезазначені принципи носять загальний характер і не відображують специфіки забезпечення охорони праці в галузі сільського господарства. І тут надзвичайно велику роль відіграють норми міжнародного права, а саме положення Конвенції Міжнародної організації праці № 184 2001 р. про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві («Конвенція про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві», 2001). У ст. 4 даної Конвенції визначено, що національна політика у галузі безпеки та гігієни праці в сільському господарстві повинна мати на меті недопущення нещасних випадків і шкоди здоров'ю, які є результатом роботи, пов'язані з роботою чи відбуваються під час роботи, шляхом усунення чи зведення до мінімуму ризиків чи управління ними у виробничих умовах сільського господарства.

Принципи, на яких базується державна політика в аграрному секторі економіки в питаннях охорони праці і профілактики виробничого травматизму вміщені до п. 4 Наказу Міністерства аграрної політики України «Про Концепцію з організації охорони праці в аграрному секторі економіки в нових умовах господарювання» від 15 вересня 2000 р. № 182. Виходячи з того, що охорона праці в сільському господарстві є складовою частиною охорони праці цілому, можна було б очікувати, що згаданий документ мав би закріпити спеціальні принципи охорони праці для сільськогосподарської галузі на базі визначених в Законі України «Про охорону праці» загальних засад здійснення охорони праці в державі. Про-

те насправді спостерігається дещо інша ситуація: з восьми принципів державної політики в галузі охорони праці в аграрному секторі економіки більшість автоматично перенесено з Закону України «Про охорону праці», а решта також не відображає специфіки охорони праці в сільському господарстві. Виключення складає лише задекларований у Концепції принцип удосконалення системи управління охороною праці в аграрному секторі економіки. Проте з часу схвалення даного документу й до сьогодні якихось спеціальних нормативних актів у цій сфері так і не було прийнято.

Проте варто відмітити, що останнім часом робота в напрямі удосконалення правового регулювання охорони праці в Україні активізувалась. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 р. № 989-р було схвалено Концепцію реформування системи управління охороною праці в Україні, якою визначено принципи, основні напрями та завдання побудови системи організації безпеки та гігієни праці в Україні на основі ризикоорієнтованого підходу для забезпечення впровадження стандартів Європейського Союзу. У Концепції встановлено, що запровадження національної системи запобігання виробничим ризикам, заснованої на принципах усунення небезпек, оцінюванні, контролі ризиків та управлінні ними, є головним механізмом, що застосовується багатьма країнами світу для ефективного і дієвого заохочення до створення безпечних і здорових умов праці як на державному, регіональному, галузевому і місцевому рівні, так і на рівні окремого підприємства і робочого місця.

Така система повинна формуватися відповідно до послідовної

ієрархії визначених Директивою Ради № 89/391/ЄЕС таких загальних принципів: запобігання ризикам; оцінювання ризиків, яких не можна уникнути; усунення джерел ризиків; адаптація умов праці до працівника, особливо під час облаштування робочих місць, вибору виробничого обладнання, методів роботи, з метою, зокрема, полегшення монотонної роботи та роботи в ритмі, заданому машиною, а також послаблення шкідливого впливу роботи на здоров'я з урахуванням гендерних особливостей; адаптація до технічного прогресу; заміна устаткування підвищеної небезпеки на безпечне або менш небезпечне; розроблення узгодженої загальної політики запобігання виробничим ризикам, що охоплює техніку, організацію праці, умови праці, соціальні відносини та вплив чинників, пов'язаних з виробничим середовищем; надання заходам колективного захисту пріоритету перед заходами індивідуального захисту, що використовуються працівником; належний інструктаж працівників («Директива щодо запровадження заходів ...», 1989).

На наш погляд, незважаючи на відсутність у Концепції положень про галузеві особливості працевохоронної діяльності, її реалізація має позитивно вплинути і на стан охорони праці у сільському господарстві.

Разом із цим, погоджуємось із Н.О. Багай у тому, що спеціальні вимоги щодо охорони праці у сільському господарстві повинні знайти віддзеркалення у державній політиці з цих питань та закріплюватися в окремому законодавчому акті. Це, слушно зазначає автор, сприятиме приведенню національного законодавства у відповідність до вимог міжнародно-правових актів, зокрема, Конвенції Між-

народної організації праці № 184 про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві (Багай, 2008: 129).

Аналогічний підхід має місце й у такому важливому для врегулювання питань охорони праці в сільському господарстві документі, як Галузева угода між Міністерством аграрної політики та продовольства України, Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців «Федерація роботодавців агропромислового комплексу та продовольства України» і Професійною спілкою працівників агропромислового комплексу України в харчовій та переробній промисловості на 2014–2016 роки (zareestrovana Міністерством соціальної політики України від 17 січня 2014 р. за № 3), п. 7.1 якої було передбачено розробку Галузевої програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 роки. Але цю програму так і не було розроблено.

Висновки і перспективи.

Резюмуючи сказане, можна зробити узагальнюючий висновок, що принципи охорони праці у сільському господарстві як основні ідеї, вихідні положення, що визначають спрямованість і зміст нормативно-правового регулювання цієї сфери текстуально закріплені в нормативно-правових актах як різної юридичної сили, так і різної галузевої належності. Для підвищення ефективності правового регулювання відносин у сфері охорони праці в сільському господарстві необхідним є визначення та закріплення (на рівні нової Концепції з організації охорони праці у сільському господарстві) спеціальних принципів, які б відображали галузеві особливості та відповідали міжнародним стандартам з охорони праці.

Список використаних джерел

1. Багай Н.О. Розвиток законодавства про охорону праці у сільському господарстві. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. 2008. Вип. 20. С. 125–133.
2. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: підручник. За ред. М.П. Гандзюка. Київ: Каравела, 2008. 384 с.
3. Директива № 89/391/ЄЕС Ради від 12 червня 1989 р. щодо запровадження заходів з охочення поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23.
4. Єфремов А.О. Принципи охорони праці державних службовців. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10-1. Том. 1. С. 113–115.
5. Житецький В.Ц. Основи охорони праці: підручник. Київ: Знання, 2010. 372 с.
6. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
7. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
8. Конвенція Міжнародної організації праці № 184 2001 р. про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві: ратифікована Законом України від 1 квітня 2009 р. № 216-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 32–33. Ст. 492.
9. Проект Трудового кодексу України від 27 грудня 2014 р. № 1658. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
10. Сивко В.Й. Правові та організаційні основи охорони праці в Україні: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. 140 с.
11. Чанишева Г.І. Основні принципи правового регулювання трудових відносин за проектом Трудового кодексу України. Університетські наукові записки. 2016. № 59. С. 8–17.

References

1. Bagai, N.O. (2008). Rozvytok zakonodavstva pro ohoronu pratsi u silskomu gospodarstvi [Development of legislation about a labour protection in agriculture]. Current problems of improving the current legislation of Ukraine, 20, 125–133.
2. Handzuk, M.P., Zhelibo, Y.P. & Halimovskiy, M.O. (2008). Osnovy ohorony pratsi [Basics of labor protection]. Kyiv: Karavela, 384.
3. Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23.
4. Yefremov, A.O. (2014). Pryntsypy ohorony pratsi derzhavnyh sluzhbovtstv [Principles of protection of civil servants in Ukraine]. International Humanitarian University Herald. Economics and Management, 10-1, 113–115.
5. Zhytetskiy, V.Ts. (2010). Osnovy ohorony pratsi [Basics of labor protection]. Kyiv: Znannia, 372.
6. Zaychuk, O.V. (2012). Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zagalnoi teorii derzhavy i prava [Legal Principles in the Context of Theory of Law and State Development]. Almanac of Law, 3, 22–28.
7. Kolodiy A. M. (1998). Pryntsypy prava Ukrainy [Principles of law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 208.
8. Convention International Labour Organization № 184 (2001) Concerning safety and health in agriculture. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 32–33, 492.
9. Proekt Trudovogo kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] (2014). Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
10. Syvko, V.Y. (2008). Pravovi ta organizatsiyni osnovy ohorony pratsi v Ukraini [Legal and organizational foundations of labor protection in Ukraine]. Kyiv: Kondor, 140.
11. Chanysheva, G.I. (2016). Osnovni pryntsypy pravovogo reguliuvannya trudovyh vidnosyn za proektom Trudovogo kodeksu Ukrainy [Basic Principles of Legal Regulation of Labour Relations According to the Draft Labour Code of Ukraine]. University scientific notes, 59, 8–17.

T.S. Novak (2019). Basic principles of the agrarian and legal institute of worker safety and health in agricultural households. Law. Human. Environment, 10(3): 21-27.
<https://doi.org/10.31548/law2019.03.003>

Summary. The questions of basic principles of labor protection in agriculture are considered. The existing doctrinal approaches to the definition of «principles of labor protection» are analyzed. It is established that the principles of labor protection in agriculture are expressed in two ways: as a direct formulation in rule of law, and as an inference from the regulation. It is concluded that the principles of labor protection in agriculture are the main ideas, the initial provisions defining the direction and content of regulation in this sphere. Its textually are enshrined in regulatory legal acts as a different legal force, as well as various branch affiliation of constitutional and international levels and in the main regulatory legal acts of labor law, including acts of the social partnership of industry level. Special legal principles that reflect industry specificities and comply with international labor safety standards should be identified and consolidated (at the level of the new Concept on the Organization of Labor Protection in Agriculture) with the purpose to increase the effectiveness of the legal regulation of in the field of labor protection in agriculture

Keywords: labor protection, legal principles, principles of legal regulation, agriculture, right to labor protection, labor legal relations